

МИЛАН СУБОТИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 94(477):321.64
Оригиналан научни рад
Примљен: 23.04.2018
Одобен: 22.05.2018
Страна: 11-37

РАТ КАО НАСТАВАК 'ПОЛИТИКЕ ИСТОРИЈЕ' ДРУГИМ СРЕДСТВИМА: СЛУЧАЈ УКРАЈИНЕ (II део)**

Сажетак: У другом делу студије о политици историје савремене Украјине, аутор је анализирао виктимолошки аспект украјинског национално-историјског наратива у чијем средишту су расправе о милионским жртвама глади током совјетске колективизације с почетка тридесетих година прошлог века. Започети у оквиру академске историографије, спорови о „Холодомору“ („морењем или убијањем глађу“) били су превасходно фокусирани на проблем његове карактеризације као геноцида који је совјетска власт спроводила против сељаштва као већинског дела украјинске нације. У првом делу текста су приказани аргументи у корист и против интерпретације „велике глади“ као „геноцида“, те су размотрене последице које је прихватање ових супротстављених становишта имало у конституисању националне самосвести савремене Украјине. Указивањем на различите могућности тумачења правног концепта „геноцида“, у другом делу рада су тематизоване њихове функције у формулисању „политике историје“ током различитих периода пост-совјетског развоја Украјине. Истакавши важну улогу меморијалних и комеморативних пракси обележавања Холодомора у конструкцији „жртвеног националног наратива“, аутор је указао на неједнаку рецепцију тог наратива у различитим регионима Украјине, те на парадокс према коме су национално-интегративни капацитети тог наратива били најслабији управо у оним деловима земље који су били највише погођени глађу. Поред колективног памћења трагичне прошлости, одлучујућу улогу у ширењу и прихватању представе о жртвеном статусу нације имало је оспоравање територијалне целовитости Украјине од стране Руске Федерације. Под утицајем текућег „хибридног рата“, жртвена компонента украјинске политике историје оличена у Холодомору потиснута је у други план истицањем њене херојске компоненте симболизоване у истицању историјског континуитета борбе за националну независност и државни суверенитет.

Кључне речи: Холодомор, Украјина, геноцид, политика историје, колективно памћење, историографија

* milsub@gmail.com

** Први део студије настале у оквиру реализације пројекта Института за европске студије (бр. 149026) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије објављен је у Култури полиса, год. XIV (2017), бр. 34, стр. 145–166.

Холодомор у украјинској политици историје

После окончања руско-грузијског „петодневног рата“ у Јужној Осетији, једна становница главног града ове непризнате републике је свом новорођеном сину 2009. године дала име „Геноцид“ како би „сачувала сећање на пет геноцида које је њен народ преживео од грузијских реваншиста“. Према новинским извештајима, њена одлука је у јавности наишла на широко одобравање, а једна девојчица је ускоро добила име „Геноцида“!¹ Овај куриозитет би имао само анегдотски статус да не указује на знатно озбиљнији феномен својеврсне опседнутости „потрагом за изгубљеним геноцидом“, тј. раширеном склоношћу становника и политичких елита пост-социјалистичких држава да трагичне догађаје из прошлости и страдања сопственог народа именују „геноцидом“. „У екстремном облику ова концентрација на прошле патње претвара се у конструкцију 'националних Холокауста' – политику која је широко распрострањена у пост-комунистичким, углавном бившим совјетским републикама. Тешко да на огромном пространству – од Естоније на северу, до Казахстана на југу – постоји нека држава у којој власт или опозиција нису озбиљно разматрале идеју да патње из прошлости службено прогласе геноцидом, често налазећи креативне начине да правну дефиницију тог концепта... помире са историјским чињеницама“ (Finkel, 2010: 52; 54). Како то с правом истиче један историчар, расправе о прошлости често добијају форму „надметања у жртвама“ (Jilge, 2006), а „историјска политика“ ових држава бива усмерена ка наглашавању сопственог статуса жртве која заслужује општу (међународну) подршку: „Ако је кампања о жртвеном страдању оружје слабих, онда тврдње о геноциду представљају магични 'сребрни метак'“ (Grodsky, 2012: 6). Пост-совјетски историографски наративи се стога могу тумачити као важно средство у „борби за признање“ јер се помоћу њих, виктимизацијом сопствене нације, учвршћује унутрашња кохезија заједнице, екстернализује одговорност за сопствену прошлост² и тражи објашњење за бројне невоље у садашњости: „Теме 'историјске неправде' и 'геноцида' конципиране су на такав начин да улогу жртве додељују искључиво сопственој етничкој или националној групи, док захтеве за покајањем усмеравају ка спољашњим силама“ (Miller, 2012: 16).

Један, свакако не и најважнији узрок ове својеврсне „инфлације“ геноцида је могућност различитих тумачења значења овог концепта који је, после искуства са нацистичким уништењем Јевреја, уведен у међународно право „Конвенцијом о спречавању и кажњавању злочина геноцида“ (ОУН од 9. 11. 1948. године). Према тексту Конвенције, „геноцидом“ се „сматра било које од наведених дела учињених у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве: (а) убиство чланова групе; (б) тешка повреда физичког или менталног интегритета чланова групе; (ц) намерно подвргавање групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења; (д) мере уперене на спречавање

¹ Видети: <https://echo.msk.ru/news/614123-echo.html>

² „Фокусирање историјског дискурса на жртвени статус (*victimhood*) омогућава потпуну екстернализацију одговорности за злочине из прошлости и може постати основа агресивног понашања као што то савршено илуструје случај Југославије“

рађања у оквиру групе; (е) принудно премештање деце из једне групе у другу“ (*Konvencija*, члан II). Кодификација „злочина геноцида“ била је резултат неуморног залагања пољско-јеврејског правника Рафаела Лемкина (Lemkin, 1900–1954) који је сковао саму реч,³ као и постигнутог компромиса држава-чланица ОУН да се – после нацистичког систематског и расном мржњом инспирисаног физичког уништења Јевреја („коначног решења“ које је, касније, названо Холокаустом) – у међународном праву створи „брана“ могућем понављању сличних злочина. Независно од усвојене дефиниције, почетна Лемкинова замисао је била знатно ширира – према његовом мишљењу, злочин геноцида је, осим физичке елиминације припадника неке „националне групе“, обухватао и активности уништавања њихове културе и имовине: „Геноцид не значи нужно непосредно уништење нације, изузев када се остварује масовним убиством свих њених чланова. Њиме пре намеравамо да означимо усаглашене планове различитих активности усмерених на уништење суштинских основа живота националних група како би се унишtile саме те групе. Циљеви таквог плана обухватили би распад политичких и социјалних институција, културе, језика, националних осећања, религије и економске егзистенције националних група... Геноцид је усмерен против националних група као целина, а активности нису управљене против појединаца због њихових индивидуалних својстава, већ због њихове припадности тој националној групи“ (Lemkin, 1944: 82).

Подржавајући у Уједињеним нацијама усвајање Конвенције, представници Совјетског Савеза и земаља „народне демократије“ су током расправа о изради њене коначне верзије инсистирали да се у коначној верзији не помињу „политичке“ или „друштвене групе“ као могуће жртве геноцида.⁴ Вођа совјетске делегације (Павел Морозов) је то јасно истакао: „Са научног и етимолошког становишта 'геноцид' у суштини значи прогон расне, националне или религијске групе... Злочин геноцида је органски повезан за фашизмом-нацизмом и другим сличним расним 'теоријама' које проповедају расну и националну мржњу, као и доминацију такозваних 'виших' раса и уништење такозваних 'нижих'“ (наведено према: Schabas, 2009: 155). Независно од каснијег развоја теорије и праксе међународног права у погледу дефинисања „геноцида“ и „злочина према човечности“, Холокауст је – упркос Сартровој тези да је геноцид стар колико и човечанство – (п)остао парадигматични пример геноцидне праксе и референтна тачка на коју су усмераване претензије на признање свих других случајева „геноцида“.⁵

³ „Праксе уништења нација и етничких група какве су вршили освајачи (нацисти), аутор је назвао 'геноцидом' – речју изведеном из грчке речи *генос* (племе, раса) и латинске *cide* (по аналогији са хомицидом, фратрицидом) (Lemkin, 1944: 79).

⁴ „Совјетски Савез је имао право вета у формулисању Конвенције и ту предност је користио да се из дефиниције искључе његови сопствени злочини против човечности. Стога ни друштвене, ни политичке групе нису биле обухваћене дефиницијом геноцида. На тај начин, од самог почетка, геноцид није био само правна категорија, већ такође и плод политичког компромиса“ (Himka, 2009: 413)

⁵ „Иако је у Конвенцији, у складу са Лемкиновим ставом, експлицитно признато 'да је у свим периодима историје геноцид изазвао велике штете човечанству', разумљиво је да су језик и дух Конвенције били тесно повезани са недавном прошлошћу светског рата и гомилом лешева које су за собом оставили нацисти“ (Naimark, 2015: 120).

Украјински случај то илуструје већ на нивоу језика, јер сама кованица „Холодомор“ (*Голодомор* – убијање, морење глађу) јасно асоцира на Холокауст, а у оптикај је уведена како би се посебном речју означило физичко уништење милиона украјинских сељака током „велике глади“ изазване политиком совјетске власти крајем двадесетих и почетком тридесетих година прошлог века.⁶ Иако је деценијама представљала „белу мрљу“ у совјетској историографији, чињеница свесног изгладњавања и смрти милиона житеља Украјине и околних пољопривредних региона Совјетског Савеза није била никаква тајна у иностраној историографији, као ни и у колективном памћењу преживелих становника тих области. Изван Совјетског Савеза бројна украјинска дијаспора (Канада, САД) упорно је чувала сећање на трагедију која је кулминирала од јесени 1932. до лета 1933. године, а Конквестова (*Conquest*) књига *Чемерна жетва* била је светски бестселер који је, само две године после америчког издања, преведен и у социјалистичкој Југославији (*Konkvest*, 1988). Речју, упркос неслагањима у погледу процене тачног броја жртава (у веома широком распону од 3 до 10 милиона), описи опустошених села, масовних гробница и честих случајева канибализма у совјетској „житници“ из које су сељаци безуспешно покушавали да побегну у градове, нису били сасвим непознати ни пре распада Совјетског Савеза. Ипак, у украјинској јавности ова тема је највећу пажњу привукла после стицања независности 1991. године када је заузела средишње место у расправама о националној прошлости и њеној уметничкој – пре свега књижевној и филмској – репрезентацији. С обзиром на постојање обимне литературе о „великој глади“, овде се нећу бавити детаљнијим приказом самог тог периода, већ преваходно његовим различитим историографским интерпретацијама и функцијама које су оне имале у оквиру формулисања официјелне „политике историје“ у Украјини. У том погледу, најважнији спорови су вођени су поводом дефинисања Холодомора као „геноцида“ с једне, те његове улоге у формулисању доминантног украјинског „жртвено-националног“ историјског наратива, с друге стране.

Холодомор – „геноцид“ или „трагедија“?

На примеру Холодомора могу бити илустроване концептуалне дилеме у дефинисању „геноцида“ које подстичу спорове при примени овог концепта у

⁶ Према украјинском историчару Куљчицком, кованицу је смислио Иван Драч (Иван Драч), књижевник и вођа Народног покрета Украјине (*Народний Рух України*), а у ширу језичку употребу захваљујући писцу Мусијенку (Олексій Мусієнко) који је, подстакнут „перестројком“, 1988. године у новинама (*Літературна Україна*) први јавно том речју означио Стаљинову политику према украјинском сељаштву (Куљчицкий, 2007: 39). Према новијим истраживањима, реч је употребљавана и раније, а преузета је из чешког језика на коме је још 1933. објављен текст „Хладомор в СССР“ (вид. Грицак, 2017). Теза о старости кованице усмерена је на одрицање намере да се истакне аналогија са „Холокаустом“.

⁷ „То је било необично – у време глади нормално је да становници градова иду у села... Велику већину умрлих и умирућих у Совјетској Украјини чинили су сељаци, управо они људи чијим је радом настајао хлеб који је хранио градове. Украјински градови су живели, а села су умирала“ (Snyder, 2010: 22–3).

објашњењу и интерпретацији различитих историјских и савремених случајева масовних злочина против човечности. Наиме, ужа правна одредба геноцида почива на два битна момента – (1) постојању *намере* (интенције) да се (2) *потпуно или делимично уништи нека* („национална, етничка, расна или верска“) *група*. У том погледу, Холокауст се потпуно „уклапа“ у уже одређење геноцида јер плански спровођено уништење Јевреја уопште није зависило од политичких уверења или социјалног статуса појединачних припадника јеврејског народа, а после одлуке нацистичког вођства о спровођењу „коначног решења“ геноцидна интенција је била сасвим очита. Стога се често тврди како је Холокауст „јединствени феномен“, те да сви остали случајеви геноцидних пракси – у већој или мањој мери – „одступају“ од њега. Истина, сам творац концепта „геноцида“ није се слагао са таквим сужењем његовог опсега – наиме, као одлучни антикомуниста, Лемкин је с почетком Хладног рата често истицао постојање „*совјетског геноцида*“ у Украјини, балтичким државама, као и у земљама „совјетског лагера“ (Lemkin, 1953).⁸ Обесхрабрен спором ратификацијом Конвенције (ступила је на снагу јануара 1951. године), као и упорним одбијањем САД да је ратификују (све до 1988. године), Лемкин је у америчкој јавности „лоббирао“ за усвајање Конвенције као погодног средства за осуду совјетске политике: „Осим када се обраћао Јеврејима, он је готово искључиво користио хладноратовске аргументе, ретко помињући Холокауст“ (Novick, 1999: 100). Ослањајући се на финансијску и политичку помоћ украјинске (као и литванске) дијаспоре, он је тезу о „совјетском геноциду“ у Украјини образлагао истицањем процеса насилне „*русификације*“ као средства „деструкције украјинске *нације*“.⁹ Истина, према његовој оцени, совјетско уништење украјинске нације није подразумевало њену потпуну физичку елиминацију, већ систематско спровођење репресивних мера против украјинске интелектуалне и верске елите („националног духа“), као и „терора глађу“ селаштва као својеврсног „*тела нације*“.¹⁰ Позивајући се на Лемкина и полазећи од концепције Совјетског Савеза као „тамнице народа“, слично становиште заступали су бројни

⁸ „Лемкинови коментари о украјинском геноциду указују да је он сматрао да су политичке групе жртве геноцида, те да су и ненасилне методе такође геноцид, упркос томе што су политичке групе и културни геноцид биле уклоњене из финалног текста Конвенције о геноциду ОУН... Лемкинов циљ је био да укаже најконзервативнијим америчким политичарима да његов закон могу искористити као важно оружје у борби против комунизма... У свом говору о глади у Украјини, као и многим другим јавним предавањима тих година, он је очито настојао да искористи растући анти-комунизам у Америци за промовисање сопствених циљева“ (Irvin-Erickson, 2017: 188; 205).

⁹ „Лемкинови коментари о украјинском геноциду указују да је он сматрао да су политичке групе жртве геноцида, те да су и ненасилне методе такође геноцид, упркос томе што су политичке групе и културни геноцид биле уклоњене из финалног текста Конвенције о геноциду ОУН... Лемкинов циљ је био да укаже најконзервативнијим америчким политичарима да његов закон могу искористити као важно оружје у борби против комунизма... У свом говору о глади у Украјини, као и многим другим јавним предавањима тих година, он је очито настојао да искористи растући анти-комунизам у Америци за промовисање сопствених циљева“ (Weiss-Wend, 2005: 552).

¹⁰ „Комунистичка тактика овде не следи немачки узор напада против Јевреја. [Украјинска] нација је сувише многобројна да би била ефикасно потпуно уништена... То је случај геноцида, уништавање не само појединаца, већ културе и нације“ (Lemkin, 1953: 126).

припадници украјинске дијаспоре (вид. Klid and Motyl, 2012; Serbyn, 2006; Krawchenko & Serbyn, 1986),¹¹ као и амерички историчари попут поменутог Конквеста и његовог сарадника Мејса (Масе, 1984; 1984а) који су имали знатно већи утицај у западној академској и политичкој јавности. Према њиховој оцени, вештачки изазвана глад (*штучний голод*) у најплоднијој совјетској републици била је „средство које је Стаљин користио како би наметнуо 'коначно решење' (украјинског – М. С.) националног питања које је највише оптерећивало Совјетски Савез“ (Масе, 1984а: 37). Речју, политичке и економске мере совјетске власти – попут принудне колективизације пољопривреде, депортације „кулака“ (*куркул*), насилне реквизиције жита (укључујући и неопходне резерве семена) које су узроковале глад и смрт милиона сељака и њихових породица – нису биле планиране и изведене ради стављања под државну (партијску) контролу *сељаштва као друштвене групе* и обезбеђивања материјалних ресурса за убрзану индустријализацију земље, већ ради сламања и потчињавања украјинске *нације*, а управо „то, према међународно прихваћеној дефиницији, представља акт геноцида“ (*Исто*).

Према другој, супротстављеној историографској „школи мишљења“, оцена о Холодомору као геноциду почива на недовољно пажљивој и идеолошки мотивисаној реконструкцији политичког, социјалног и економског контекста „велике глади“. Насупрот тези о „русификацији“ као циљу Стаљинове политике у Украјини, заговорници овог приступа истичу како се током совјетске епохе „национално питање“ схватало на различите начине, али да је његово "решавање" увек преваходно било у функцији остварења болшевичког пројекта изградње социјализма, тј. потпуне „совјетизације“, а не „русификације“ свих делова земље. Као „империја позитивне дискриминације“ (Мартин, 2001), Совјетски Савез је од свог настанка конституисан на основама етнонационалног федерализма, а болшевици су активно подстицали процесе националне изградње „угњетених народа“ са периферија некадашњег Руског царства.¹² Ради „укорењивања“ своје власти они су афирмисали неруске националне језике и културе, те активно подстицали инкорпорирање припадника различитих етничких и националних група у структуре власти – током двадесетих година „на свакој национално дефинисаној територији језик титуларне нације је установљен као званични државни језик, а националне елите биле су

¹¹ На педесетогодишњицу „велике глади“ (1983) основана је организација „Американци за људска права у Украјини“ у чијем саставу су претежно били припадници украјинске дијаспоре који су утицали да се 1985. године, под руководством историчара Џејмса Мејса, оснује Комисија америчког Конгреса посвећена истраживању глади у Украјини која је поднела свој извештај 1988. године – вид. Commission on the Ukraine Famine, *Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-1933: Report to Congress*, Washington: Government Printing Office. „Светски конгрес слободних Украјинаца“ 1988. године формирао је другу међународну седмочлану Комисију која је свој Финални извештај поднела 1990 (вид. *International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in Ukraine, Final Report*, Toronto). Опширније о улози украјинске дијаспоре у комеморацијама и историографији Холодомора видети у: Sysyn, (1999).

¹² „Прва држава радника и сељака у целом свету“ постала је прва држава у историји која је озаконила етно-територијални федерализам, класификовала све своје грађане према њиховој биолошкој националности и формално прописала преференцијални третман извесних етнички дефинисаних делова становништва...“ (Slezkine, 1994: 415).

обучаване и промовисане на водеће положаје у партији, влади, индустрији и школама“ (Martin, 2001a: 73). Ова бољшевичка политика, позната под именом „коренизације“ (*коренизација*), током двадесетих година у Украјини стога није имала форму насилне „русификације“ већ, насупрот томе – како је то током дебате о националном питању Стаљин јасно истакао на X Конгресу партије (1921)¹³ – плански спровођене „украјинизације“. Каснија осуда украјинског „националног комунизма“ као облика „буржоаског скретања“ пре се може тумачити Стаљиновом тежњом ка јачању „монолитности“ Партије (неприкосновеног положаја њеног врха) као и страхом од западног (пољског) утицаја на Украјину, него жељом да се Украјина у националном смислу „русификује“. У званично спровођеној културној и језичкој политици и током тридесетих година настављено је подржавање (украјинске) „националне форме“ јединственог (совјетског) „социјалистичког садржаја“, како би се Украјина, попут осталих совјетских република, потпуно успешно „совјетизовала“, али не и „русификовала“.

После одустајања од НЕП-а,¹⁴ широм Совјетског Савеза сељаштво је пружало снажан отпор бољшевичкој политици колективизације пољопривреде, а у претежно пољопривредној Украјини побуне сељака против бољшевичког наметања „другог кметства“ биле су најмасовније: „Сељаци у Украјини су имали јаче развијену традицију приватног власништва над земљом него они у плодним регионима Русије. Генерално, отпор колективизацији био је снажнији и насилнији у неруским и козачким областима Совјетског Савеза“ (Wemheuer, 2014: 167).¹⁵ Експропријација имовине и депортација стотине хиљада „кулака“ и њихових породица, као и насилно оснивање колхоза, било је образлагано нужношћу укидања приватног власништва над земљом ради остварења централизоване „планске привреде“ која ће омогућити контролу и дистрибуцију вишкова пољопривредних производа. Обавезни откуп (уз државно диктираним минималним ценама) и повећани извоз житарица ради финансирања убрзане индустријализације током Првог петогодишњег плана изазвали су несташицу хране која је у селима довела до масовне глади: „Глад 1932–1933. године је била последица борбе режима са сељаштвом око обавезних квота за набавку жита које су биле повезане са колективизацијом. То није само начин на који то види већина историчара, већ су то такође тако видели и сами

¹³ „Још недавно се говорило да су украјинска република и украјинска нација – измишљотине Немаца. Међутим, јасно је да украјинска нација постоји и да је развој њене културе обавеза комуниста. Не може се ићи против историје. Јасно је да ће, иако још у градовима Украјине преваладају руски елементи, ти градови временом нужно бити украјинизовани. Пре четрдесет година Рига је била немачки град, али пошто градови расту на рачун села, а село је чувар националности, сада је Рига чисто летонски град“ (Сталин, 1921: 48-49; курзив – М. С).

¹⁴ „У другој половини двадесетих година Совјетски Савез је започео убрзану индустријализацију остваривану помоћу централизованог система планирања. Прво значајно повећање инвестиција 1927. године нарушило је деликатну равнотежу Нове економске политике – тржишни однос између државе и сељаштва који је био уведен после Грађанског рата 1921. године. Сељаци нису били вољни да жито продају по понуђеним ценама, па је у јануару 1928. године држава почела користити принуду како би добила жито“ (Davies and Wheatcroft, 2009: 431-2).

¹⁵ „Само у марту 1930. године у Украјини регистровано је 2.945 инцидената, а током те године укупни број учесника у немирима приближио се цифри од једног милиона“ (Viola, 1996: 159).

сељаци“ (Fitzpatrick, 1994: 69). Нереално високе норме обавезног откупа (пројектоване на основу рода плодне 1930. године), пад цена жита на светском тржишту, као и непродуктивност рада демотивисаних сељака који су пре уласка у колхозе поклали стоку и убрзано трошили сопствене залихе хране, подстакли су режим на јачање репресије и улазак у беспоштедни „рат са сељаштвом“.¹⁶ Легализацију репресије омогућило је усвајање „Закона о заштити социјалистичког власништва“ (7. августа 1932.) на основу кога су за сваки ископани кромпир или ишчупане влати жита са колхозних имања изгладнели сељаци кажњавани смртном казном или прогонством. Касније донетим законом о увођењу „унутрашњих пасоша“ (27. децембар 1932.) колхозници су спречавани да спас од глади траже бекством у боље снабдевене градове или друге области Совјетског Савеза. Због неиспуњавања предвиђених квота откупа, читава села стављана су на „црну листу“ на основу које им је уведена забрана испоручивања било какве робе, те су на тај начин, читаве области практично биле осуђене на полагању смрт од глади. Последице су биле трагичне – драстичан пад стопе фертилитета и раст морталитета који је, према новијим проценама демографа, резултовао укупним губитком од 4,6 милиона становника Украјине који обухвата 2,6 милиона умрлих, 900 хиљада депортованих и милион нерођених (Vallin et al. 2002: 262).

Осим на територији Украјине, глад изазвана политиком режима „беснела“ је и у другим областима плодне „црнице“ – на северном Кавказу, доњој и средњој Волги, Централној црно-земној области, делу Урала и на делу Сибира: „Анализу украјинске смртоносне глади компликује чињеница да су многе области Совјетског Савеза изван Украјине током тог периода такође страдале од тешког гладовања“ (Naimark, 2010: 75). У основи, „географија глади“ указује на пољопривредне регионе које су претежно, али не и искључиво, насељавали Украјинци. У том погледу, веома су илустративна страдања пастирских Казаха – после спровођења колективизације и укидања (полу)номадског сточарства број жртава глади у Казахстану, сразмерно броју његовог становништва, био још већи него у Украјини.¹⁷ Стога, ако прихватимо претпоставку о постојању јасне намере и смишљеног плана геноцидног уништења, остаје отворено питање да ли су његове жртве биране на основу припадности одређеној „националној, етничкој, расној или верској групи“, или сељаштву као друштвеној класи. Тиме се не пориче да је међу жртвама глади био несразмерно велики број Украјинаца, али се доводи у питање теза да је њихова *национална припад-*

¹⁶ У одговору писцу Шолохову који га је детаљно известио о ужасним призорима смрти од глади на Дону („Видео сам оно што не могу заборавити до смрти...), Стаљин је цинично оптужио сељаке да глад користе као средство у борби против совјетског система: „Поштовани узгајивачи жита подметнули су нам мину (саботажа!) и нису имали ништа против да раднике и Црвену армију оставе без жита. Чињеница да је та саботажа била тиха и, споља гледано, безопасна (без крви), не мења чињеницу да су уважени узгајивачи жита, у суштини, водили 'тихи' рат са совјетском влашћу, рат до смрти драги друже Шолохов“ (Мурин, 1997: 68).

¹⁷ „Према тајном извештају статистичке агенције Казахстана сеоска популација је са 5, 87 милиона у јуну 1930. године спала на 2,49 милиона у јуну 1933. године. За само једну годину (1931-2) пад становништва је износио 1,9 милиона“ (Davies and Wheatcroft, 2009: 408). Опширније о глади у Казахстану видети у: Pianciola (2001); Payne, (2011); Ohayon (2012).

ност била основни покретач Холодомора, тј. да су они били „морени глађу“ преваходно зато што су Украјинци: „Ако су Стаљин и његов владајући круг створили такве околности зато што нису веровали сељацима и што су били индиферентни према њиховим патњама и умирању током колективизације и уништења кулака, онда се у стриктном смислу дефиниција геноцида из 1948. године не може применити на тај случај. Ако је пак било смишљено да жртве страдају зато што су били Украјинци, онда је оптужба за геноцид по дефиницији из 1948. године савршено смислена и оправдана“ (Naimark, 2010: 78).

Радикалнији критичари интерпретације Холодомора као „геноцида“ доводе у питање и само постојања „геноцидне намере“ совјетског вођства, тј. раширено уверење према коме је Стаљин у свом „рату са сељаштвом“ *намерно и свесно* изазвао глад (*deliberate starvation*): „За разлику од Холокауста, Велика глад није била намеран акт геноцида... Истребљење није било циљ по себи. Глад је била резултат Стаљиновог напора да убрзаном индустријализацијом потпуно реконструише совјетско друштво... Смрт милиона Украјинаца и припадника других совјетских народа од глади није била намерна, већ је пре била последица једне сурове економске политике“ (Green, 2009: 194). Ово тумачење глади као „коллатералне штете“ једне волонтаристичке економске политике руковођене идеолошко-доктринарним уверењима и страхом од капиталистичког окружења у односу на које прва земља социјализма видно „заостаје“, формулисано је у склопу аргументације о „јединствености Холокауста“.¹⁸ У блажој форми, сличне интерпретације тежиште аргументације преносе са тумачења мотива (геноцидних намера) главних политичких актера на њихову идеологију (класна борба) и друштвено-историјски контекст (одређење за убрзану модернизацију у геополитичким околностима антиципације „коначне битке“ између социјализма и капитализма). Истицањем ових фактора не оправдава се Комунистичка партија нити се амнестира Стаљин – комплекснија слика и разумевање њихове политике не умањује моралну осуду злочиначких последица која је она имала по (претежно украјинско) сељаштво: „Ми уопште не ослобађамо Стаљина од одговорности за глад. Његова политика према сељаштву је била немилосрдна и брутална... Кризе глади су биле делимично изазване погрешном политиком совјетског вођства, али за њих су оне биле неочекиване и нежељене. Позадину глади не чини само совјетска пољопривредна политика која је била изведена из большевичке идеологије, мада та идеологија чини њен део. Она је такође обликована и руском дореволюционарном прошлости, Грађанским ратом, међународном ситуацијом, неумољивим околностима географије и временских прилика, као и начином функционисања совјетског система какав је био успостављен под Стаљином. Ту политику

¹⁸ „Значење геноцида и јединственост Холокауста чити су на основу неколико карактеристика. Холокауст је био уперен на уништење припадника једног целог народа јер они чине тај народ. То истребљење није било средство за постизање неког циља, већ је било циљ по себи. Оно није било чин демонстрације насиља у коме би неки били убијени како би се заплашили други припадници тог народа и натерали на потчињавање. Оно није вршено са намером да утиче на понашање, а није било ни погром или резултат неконтролисаног масовног насиља. Холокауст је био интенционалан, систематичан напор истребљења читавог једног народа уз коришћење модерне технологије која је осигуравала његову ефикасност“ (Green, 2010: 177–8).

формулисали су недовољно образовани људи са ограниченим познавањем пољопривреде. Изнад свега, она је била последица одлуке да се та сељачка земља вртоглавом брзином индустријализује“ (Davies and Wheatcroft, 2009: 441).

Наведени извод из књиге двојице водећих економских историчара стаљинизма илуструје „неинтенционалистичко становиште“ којим се не пориче да је „велика глад“ узрокована политиком совјетске власти, али се одбацује теза о постојању свесне намере да се глађу уморе само припадници украјинске нације. Комбинујући у објашњењу глади утицај системско-структурних фактора и случајних, „ситуационих“ околности (временске прилике и две лоше жетве), ово становиште усваја и већина савремених руских историчара осуђујући бољшевичку привредну и аграрну политику, али одбацујући тезу о постојању геноцида украјинског сељаштва (вид. Кондрашин, 2008; 2011; 2014). С друге стране, критичари таквог становишта („интенционалисти“) нису склони да занемаре свест совјетског руководства о крајњим трагичним последицама њихових политичких одлука: „У погледу намере, постоје докази да је 1930–1934. године Стаљин, поред депортације, хапшења, Гулага и убијања, у свом рату против сељаштва такође користио и изгладњавање, тј. да је непознати проценат смртности током тих година совјетске глади био последица свесне политике смртоносног изгладњавања... Са кривично-правног становишта једини начин одбране Стаљина за масовно убиство је тврдња да он није био свестан последица својих акција. Без сумње, Стаљин је био незналица у много чему, али да ли је стварно био баш толики незналица?“ (Ellman, 2005: 853; 2007: 690).

Спорови о (не)постојању поменутих доказа,¹⁹ као и о теоријским проблемима у погледу објашњења и тумачења интенција историјских актера,²⁰ остају отворени, а један утицајан покушај формулисања „средњег решења“ између сукобљених становишта понудио је италијански историчар Андреа Грациози (Graziosi). Наиме, он је у бројним књигама и студијама комбиновао истраживачке перспективе и „интенционалиста“ и „контекстуалиста“, те је Холдомор тумачио полазећи од ширег совјетског историјско-политичког и друштвено-економског контекста трудећи се, притом, да не испусти из вида ни његову „националну компоненту“. Укратко, он је разликовао глад на нивоу

¹⁹ „При садашњем стању нашег знања, не можемо закључити да је Стаљин намеравао да глађу убије милионе људи, као ни да је пропагирао 'терор-глађу'. Насупрот томе, он га је скривао. Ипак, вероватно је Стаљин спочетка намеравао да у ограниченом обиму користи глад у спровођењу политичког терора“ (Kuromiya, 2008: 667).

²⁰ Арч Гети је у критици Конквестове књиге скренуо пажњу на преузимање стаљинистичког концепта „објективне одговорности“ у оцени интенција политичких актера: „Стаљинисти су тридесетих година развили теорију објективне кривице како би легално осудили жртве чистки. У недостатку било каквог доказа о саучесништву или кривици оптужених, Стаљиново тужилаштво закључило да је објективни ефекат исто што и субјективна намера: ако су објективни резултати ваших акција произвели штету по државу, онда се може тврдити да сте те акције планирали, те да сте криви за предумишљај. Иако се чини примамљиво да се у име поетске правде исти стандарди доказивања примене на самог Стаљина– нарочито с обзиром на обим патњи које је он проузроковао – тиме би се опет жртвовала историографска тачност и замаглиле линије одговорности у име политичке сврховитости“ (Getty, 1987).

Совјетског Савеза (1931–1933. године) од оне која је *после лета 1932. године* харала Украјином: „Усвајање термина 'Холодомор' стога се не чини само легитимним већ и нужним, јер се њиме означава разлика између феномена свесовјетске глади 1931–1934. године и глади у Украјини после лета 1932. године. Упркос њиховој непорецивој и тесној повезаности, ова два феномена су, у ствари, суштински различита“ (Graziosi, 2009: 79). Према његовој оцени, први је био директна последица амбициозних планова индустријализације и потчињавања сељаштва путем насилне колективизације, док је други додатну анти-украјинску мотивацију добио после отпора који су нереално високим житним квотама пружали не само украјински сељаци, већ и део украјинске Партије.²¹ Стога Грациози сматра да се у анализи совјетске политике после лета 1932. године с правом може говорити о „геноциду“ у Украјини: „Тај геноцид је био последица глади која није била изазвана намерно са тим (анти-украјинским – М. С.) циљем, али је на крају, као непредвиђени резултат политике режима, свесно усмерен ка њему“ (Graziosi, 2004/5: 107).

Спорови историчара о Холодомору нису били ограничени само на академске кругове и стриктно теоријску аргументацију – они су имали знатно ширу „резонанцу“ у јавности, а сами историчари који су се бавили овом темом „нашли су се у сталном осцилирању између два међусобно повезана дискурса – идеолошког и научног, при чему је први очигледно превладавао у односу на други“ (Kasianov, 2008: 203). Емоционални набој који прати дискусије о (не)геноцидној природи „велике глади“ сасвим је разумљив, као и могућности њихове (ин)директне инструментализације у унутрашњој и спољној политици савремене Украјине: „Од самог почетка ове академске дебате су имале снажан политички набој. Интерпретација према којој је глад била општа катастрофа народа Совјетског Савеза уједињује Украјинце и Русе заједничком историјом и заједничким памћењем. Али, ако глад тумачимо као злочин уперен против Украјинаца, онда наглашавамо независност украјинског искуства и њихову различитост од Руса. Стога су неки политички ангажовани научници и политички актери у Украјини, као и дијаспори, наглашавали важност коришћења геноцидне интерпретације глади као средства за изградњу нације“ (Himka, 2009: 415). Суочавање са прошлошћу обележеном трауматичним искуством масовне смрти проузроковане глађу је, како то сликовито истиче Касјанов, попут суочавања са „раскопаним гробом“ (*розрита могила*), а дебате које су уследиле налик су ритуалу „плеса смрти“ (*Danse Macabre*) којим се учвршћује заједништво (Касьянов, 2004; 2010).

²¹ У писму Кагановичу од 11. августа 1932. године Стаљин истиче: "Ствари у Украјини измичу контроли. По *партијској* линији стање је лоше. Кажу да се у две области Украјине... око педесет рејонских комитета изјаснило *против* плана реквизиције житних резерви сматрајући га *нереалним*... На шта то личи? То није партија, већ парламент, карикатура парламента... Ако се сада не позабавимо поправљањем ситуације у Украјини, можемо изгубити Украјину... Имајте такође у виду да у украјинској компартији (500 хиљада чланова, ха, ха) има не мало (да, не мало!) трулих елемената, свесних и несвесних петљуроваца, на крају и директних агената Писулдског" (Сталин и Каганович, 2001: 273–4; курзив Стаљин).

Холодомор у жртвено-националном историографском наративу

Пошто је деценијама било потиснуто у сферу приватног „контрапамћења“, сећање на масовну смрт од глади је, с краја осамдесетих година, добило идеолошко-политички и друштвени значај као средиште формулисања национално-жртвеног историјског наратива. Иако је током „перестројке“ артикулисан у радовима опозиционих интелектуалаца национално-демократске оријентације (*Народний Рух України*), концепт „Холодомора“ су брзо, током владавине првог председника Украјине Леонида Кравчука (Кравчук, 1991–1994), преузели и бивши комунисти.²² Истина, у периоду између усвајања Декларације о независности (16. јула 1990.) и референдума којим је потврђена независност (1. децембра 1991.), у украјинској јавности доминирале су теме обнове херојских националних традиција, као и визије „светле будућности“ која очекује независну државу, док је сећање на трагичне догађаје из прошлости било у другом плану. Оба ова мотива – славне прошлости и светле будућности – сажимала је тада популарна народна легенда о благу вође Запорошких козака,²³ атамана Полуботка (Павло Полуботок, око 1660–1724) који је, пре него што га је Петар Велики 1723. године утамничио, депоновао велике количине злата у Енглеској (*Bank of England*) са заветом да се оно, са каматом, врати „украјинском народу“ када се коначно избори за своју независност: „Као симбол тадашњег украјинског јавног дискурса то благо је било тесно повезано како са националистичким историјским митом, тако и са народним сном о просперитету“ (Yekelchuk, 1998: 314).

Изостанак економског благостања које ће, како се очекивало, брзо уследити после стицања независности, водио је наглашавању трагичних учинака совјетске владавине у којима је тражено објашњење за невоље и тешкоће савремености. У том погледу, Холодомор је убрзо добио кључну улогу – поред тога што је био плод погрешне економске политике одговорне за сиромаштво, он је симболизовао много значајније физичко уништење сељаштва као традиционалног „језгра“ потчињене нације. Доносећи 19. фебруара 1993. године председнички указ о обележавању шездесетогодишњице Холодомора, Кравчук се, као бивши високи комунистички функционер, нашао у незавидном положају да јавно осуди Партију којој је припадао и систем који је и сам стварао. Иако је, као функционер задужен за „идеолошки рад“, 1983. године негирао „непријатељску пропаганду“ о „великој глади“, он је десет година касније, отвара-

²² „Први изабрани председник Украјине 1991. године био је Леонид Кравчук који је од 1980. године руководио Одељењем агитације и пропаганде ЦК Комунистичке партије Украјине... Поједини бивши дисиденти који су кооптирани у ешалоне власти нису се ту, по правилу, дуго задржали и имали су пре декоративну функцију да својим именима легитимизују нову пост-совјетску владајућу елиту“ (Портнов, 2010: 16).

²³ Не само у популарној штампи већ и у Парламенту (*Верховна Рада України*) расправљало се о овом „благу“ чији је процењени износ достигао 16 трилиона фунти – „суму која је шест пута већа од америчког бруто-националног производа и која, када би се вратила Украјини и поделила на 52 милиона становника, сваком би донела приход од 500.000 долара или 38 кг. злата“ (Yekelchuk, 1998: 312). О „козачкој кампањи“ и „благу“ током 1990. године видети опширније у: Berkhoff (1997).

јући скуп посвећен Холодомору, истакао: „Потпуно сам сагласан да је то била планирана акција, да је то био *геноцид против сопственог народа*. Али, ту се не бих зауставио – да, геноцид против сопственог народа, али *по директивама из другог центра*“ (наведено према: Касьянов, 2009: 31; курзив – М. С.). Признавајући учешће (украјинских) комуниста у спровођењу колективизације и изазивању масовне глади, Кравчук је истовремено вешто релативизовао њихову кривицу указујући на Москву као центар из кога су стизале „директиве“. Речју, одговорност за прошлост је у великој мери „екстернизована“, док је коначно стечена независност сада схваћена као гарант да украјинска држава – коначно ослобођена стега споља наметнутог „тоталитаризма“ – више никада неће предузимати злочиначке активности усмерене против „сопственог народа“.²⁴

На председничким изборима 1994. године Леонид Кучма (Леонід Кучма) је, ослањајући се на изборну подршку руско-језичког истока и југа Украјине, победио Кравчука и у тешким економским и друштвеним околностима почео своју деценијску владавину обећањима постизања привредног опоравка и обезбеђења друштвене стабилности.²⁵ Као типичан изданак совјетске „технокрације“, он је истицао свој „прагматични“, а не идеолошки јасно профилисан приступ политици. Ипак, свестан да су „процеси консолидације украјинске нације још далеко од свог окончања“, он није могао занемарити проблеме конституисања „украјинског идентитета“ како у прошлости, тако и у савременој независној држави (Кучма, 2003: 23). У оба случаја, Русија или Совјетски Савез представљали су оног најважнијег или „конститутивног Другог“ у односу на кога се Украјина позиционира и само-одређује: „Једна од кључних компоненти државног пројекта изградње нације у Украјини била је покушај да се изнова открију и превреднују друштвене границе које ’нас’ разликују од ’њих’, при чему је Русија приказана као онај *Други*“ (Rodgers, 2007: 504). Насловом своје књиге *Украјина није Русија* (2003), Кучма је јасно нагласио разлике између два сродна народа и две независне државе, али њихов однос у прошлости није редуковао на тезу о вековној колонијалној доминацији царске Русије,²⁶ нити на интерпретацију совјетске епохе као само споља наметнутог „ропству“ Украјине. Заговорник идеје „историјског континуитета“,²⁷ он је комунистичку

²⁴ Символички пренета кривица на Комунистичку партију Украјине довела је до забране њене делатности 1991. године, али је она обновљена 1993. године када је њен вођа Симоненко симболику Холодомора искористио за осуду пост-совјетске економске политике као „геноцида“ сиромашних „губитника транзиције“: „Комунисти су често реинтерпретирали дискурс геноцида у своју корист како би оптужили украјинско политичко вођство за ’нови геноцид’ истичући масовно осиромашење, алкохолизам и смањење просечног животног века после 1991. године“ (Zhurzhenko, 2011: 619). Временом партија је губила на утицају који је имала током владавине Л. Кучме (2014. године освојила је на парламентарним изборима 3,88%), да би поново била забрањена децембра 2015. године због подршке сепаратизму.

²⁵ У предизборној 1993. години инфлација је достигла 10.256%, а БДП је у 1994. години опао за 25%.

²⁶ „Одбацујем хипотезу ’колонијалне поробљености’ Украјине не само зато што штитим част домовине, већ и једноставно што у тој хипотези не видим логику и веродостојност (Кучма, 2003: 147).“

²⁷ „Смагтрам апсолутно неприхватљивом саму мисао о томе да се наша будућност може заснивати на потпуном раскиду са недавном прошлостју. Новој Украјини је важно њено целокупно историјско искуство, без изузетих делова“ (*Исто*: 26).

прошлост интерпретирао као „опште дело“ народа Совјетског Савеза: „Наравно, данас се може одбацили комунистичка идеологија као нешто што нам је туђе, нешто што нам је споља наметнуто. Али, то би била самообмана... Совјетски болшевизам био је наше заједничко дело, заједнички наивни и злосрећни 'скок' у светлу будућност“ (*Исто*: 124–5). Усмерен на јачање привредне сарадње са Русијом и увид у просовјетско расположење великог дела изборног тела, Кучма је избегавао „екстернализацију“ одговорности за спровођење „болшевичког експеримента“,²⁸ док је, истовремено, у председничком указу 1998. године чланство Украјине у ЕУ дефинисао као свој дугорочни стратешки циљ. У постризању тог циља, поред нужности спровођења радикалних економских и правно-институционалних реформи, било је важно јасније дистанцирање од „тоталитарне прошлости“. У том погледу, Холодомор је добио важну симболичку функцију јер је његова осуда била експлицитни показатељ раскида са совјетском епохом, те је Кучма, поводом шездесет и пет година од „велике глади“, 1998. године донео одлуку да се убудуће, последње суботе новембра месеца, званично обележава „Дан сећања на жртве Холодомора“ коме је, 2000. године, додато и „сећање на жртве политичких репресија“. Комеморативне активности током Кучмине владавине пратиле су у унутрашњој политици ритам парламентарних и председничких избора, док је на међународном плану на заседању Генералне скупштине УН фебруара 2003. године, поводом седамдесетогодишњице, украјинска делегација предложила усвајање посебне резолуције о осуди Холодомора као „акта геноцида“.²⁹ На радикализацију Кучмине реторике током његовог другог председничког мандата утицали су економски проблеми, бројни скандали („*Kuchmagate*“, убиство опозиционог новинара Гонгадзеа...), као и ширење масовног незадовољства јачањем утицаја „олигарха“ и њихових „кланова“ у успостављеном систему „ортакчког капитализма“ (*crony capitalism*). Ипак, у складу са опредељењем за прагматични приступ политици, Кучма је заговарао својеврсну „мирољубиву коезистенцију“ сукобљених историјских наратива и комеморативних пракси – тако је 2003. године обележавање Холодомора као „геноцида украјинске нације“³⁰ било истовремено праћено прославом јубилеја (85 година од рођења) Владимира Шћербицког (Щербицький, 1918–1990), последњег генералног секретара Комунистичке

²⁸ „Моје размишљање о комунистичком експерименту и комунистима је истовремено и покушај да самом себи одговорим на питање: у којој мери је комунистички систем био туђ украјинском народу? Ретко ко говори да је комунистички систем био туђ или наметнут руском народу и многи нас уверавају да је он руски изум. Таква, за Украјинце утешна хипотеза, такође има право на постојање, али друга је много тачнија – совјетска верзија комунизма је била плод заједничког стваралаштва представника многих народа“ (*Исто*: 120).

²⁹ Резолуција није изгласана, а 36 држава-чланица ОУН (укључујући Русију, као и тадашњу Републику Србију и Црну Гору) подржало је Заједничко саопштење – *Joint Statement on the 70th anniversary of the Great Famine of 1932-1933 in Ukraine (Holodomor)* – у коме се глад означава као „трагедија украјинског народа“, али без помињања речи „геноцид“.

³⁰ Током фебруара 2003. године у Парламенту (*Верховна Рада Украјини*) вођена је расправа о Холодомору која је резултовала званичном изјавом о „геноциду против украјинског народа“. За ову резолуцију је гласало 226 посланика од укупно 450 – осим комунистичке фракције која је бојкотовала заседање, ни бројни чланови партија на које се ослањао Кучма нису гласали за резолуцију.

партије Украјине. Кучмина амбивалентна „политика историје“³¹ превасходно је била усмерена ка обезбеђивању што шире изборне подршке у једном дубоко подељеном друштву, те с правом може бити оцењена као „више прагматична, него идеолошка“: „Он је покушавао да комбинује про-европске и про-руске наративе, те да одаје почаст анти-комунистичким дисидентима заједно са кадровима старе украјинске партијске номенклатуре...Више му је било стало до 'мира' и 'стабилности', него до 'истине' и 'правде', а обично је вешто избегавао контроверзне теме и умањивао важност неспојивих наратива. Тежећи да се представи као јак председник и консолидујућа снага изнад регионалних подела, он је развио симболичку политику националног јединства у којој је све више усвајао Холодмор као кључни догађај украјинске историје и настављао институционализацију одговарајуће комеморативне културе“ (Zhurzhenko, 2015: 598–9).

Док се политика историје Леонида Кучме одликовала амбиваленцијом која је одражавала супротстављене ставове украјинског друштва спрам прошлости, политика Виктора Јушченка (Виктор Ющенко, 2005–2010) представљала је доследно развијену артикулацију жртвено-херојског националног историјског наратива: „Тек са доласком на власт Виктора Јушченка идеолошки мотиви су избили у први план. Он је политику историје користио као идеолошки основ изградње нације, а у средиште те политике поставио је проблем глади из 1932–1933. године“ (Касьянов, 2009: 29). Дошавши на власт после низа масовних протеста против фалсификовања резултата председничких избора („Наранцаста револуција“),³² Јушченко је меморијализацију и комеморацију Холодомора сматрао основним средствима изградње жртвене компоненте националног идентитета, док је његов херојски аспект идентификовао у афирмацији сећања на припаднике Организације украјинских националиста (ОУН - *Організація українських націоналістів*) и рехабилитацији њеног оружаног крила – Украјинске устаничке армије (УПА - *Українська повстанська армія*) из времена пре, током и после Другог светског рата: „Јушченко и историчари који су легитимизовали његову политику промовисали су наратив који је почивао на два главна стуба – опису глади као смишљеног геноцида против украјинског народа и херојској репрезентацији активности ОУН-УПА које су сматране 'ослободилачким покретом' и представљане као претече савремене демократске украјинске државе“ (Rudling, 2013: 239). Остављајући по страни контроверзе око ОУН/УПА (о којима ће бити реч у другом делу ове студије),

³¹ Амбиваленција није била ограничена на однос према историји – у уставним борбама Кучма је такође спајао противречне ставове: усвајањем Устава од 28. јуна 1996. године Украјина је, иако је дефинисана као унитарна држава, у свом саставу добила аутономну републику Крим. Уступак у погледу аутономије, уравнотежен је усвајањем државних симбола – жуто-плаве заставе и трозубца.

³² Према званично проглашеним резултатима (10. новембра 2004.) у првом кругу избора кандидат опозиције („Наша Украјина“) Јушченко је освојио 39,87% гласова, а „кандидат власти“ и вођа Партије региона Владимир Јанукович 39,32%. Резултати другог круга избора (21. новембар) били су спорни – саопштење ЦИК да је Јанукович победио освојивши 49.42 % гласова изазвали су масовне демонстрације (*Помаранчева револуција*) које су довеле до кризе власти и понављања избора (26. децембра 2004.) на којима је победио Јушченко са 51,99% гласова, те 23. јануара 2005. постао трећи председник Украјине. Опширније о томе видети у: Касьянов, (2008: 326-425).

током Јушченкове владавине систематски је спровођен низ активности којима се Холодомор означавао и тумачио као „геноцид против украјинске нације“ схваћене у етничком смислу: „Концепт геноцида претпостављао је етничку, пре него политичку дефиницију украјинске нације – руска мањина, виђена као потомак извршилаца геноцида и колонизатора, била је искључена. То је допринело 'надметању у жртвама' у једној мултиетничкој земљи у којој су и друге групе (попут Јевреја, кримских Татара и Пољака) такође имали сопствене нарративе о патњама“ (Zhurzhenko, 2014: 226). Као и раније, комеморативне и меморијалне активности су посебан интензитет добијале током обележавања „округлих годишњица“ – тако је 2008. године (седамдесет и пет година од Холодомора) осмишљена и организована велика кампања „Украјина памти, свет признаје“ која је на унутрашњем и спољнополитичком плану афирмисала геноцидни карактер „велике глади“. Претходно је Кучмин „комеморативни календар“ измењен раздвајањем „Дана сећања на жртве Холодомора“ од обележавања сећања на „жртве политичких репресија“ (међу којима је био велики број украјинских комуниста активних у спровођењу колективизације и реквизиција хране), а у Парламенту је новембра 2006. године, тесном већином, изгласан Закон о Холодомору који га у првом члану дефинише као „геноцид против украјинског народа“.³³ Ослањајући се на парламентарну Резолуцију из 2003. године, овим законом је негирање геноцида означено као „противправно“ (чл. 2 – без одређења санкције), те су прописане обавезе и активности државних органа, као и органа локалне самоуправе, у „очувању националног памћења... консолидацији и развоју украјинске нације, њене историјске свести и културе путем ширења информација о Холодомору“ (чл. 3). По угледу на Пољску, предвиђено је оснивање посебног Института националног памћења (*Український інститут національної пам'яті*) као средишње државне институције за истраживање Холодомора, отварање архива Службе безбедности (*Служба Безпеки України*) као и обавеза усклађивања наставних програма са званичном тумачењем „велике глади“. Посебна пажња је посвећена потреби да се широм земље обележе „места сећања“ на жртве Холодомора, те да се у Кијеву за годишњицу изгради централни меморијал (*Свіча пам'яті*).³⁴ Отпори парламентарне већине и сукоби председника Јушченка са Владом коју је пред-

³³ Вид. *О Голодоморе 1932-1933 годов в Украине*, Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 2006, Н 50: 504 (доступно на: <http://uazakon.ru/zakon/zakon-o-golodomore.html>). Против усвајања Закона гласала је Партија региона на челу са премијером Јануковичем истичући да се не ради о „геноциду“ већ о „трагедији“. Из почетног Јушченковог предлога, на инсистирање социјалиста, реч „нација“ је замењена речју „народ“.

³⁴ Централни споменик (Свећа сећања) свечано је отворен 22. новембра 2008. године, а његов анекс – Музеј жртава Холодомора – годину дана касније. Од 2010. године Меморијал има статус Националног музеја, а по државном протоколу обилазак је обавезан за све иностране државне посете (поред Споменика Незнаком јунаку). Читав комплекс је финансиран средствима државног буџета – око 75. милиона евра – што је изазвало спорове у јавности. На одлуку о самом месту изградње Меморијала и његово архитектонско решење Јушченко је имао велики утицај: „Пројекат је био под директним надзором председника и рефлектовао је његове политичке и естетске преференције... Фигуративан и веома симболичан, пре него апстрактан, архитектонски језик Меморијала одговара доминантном укусу украјинске јавности којој се не свиђа модернистичка естетика. Меморијал преноси приповест о националној трагедији, а његови различити елементи немају само симболичку, већ и дидактичку функцију“ (Zhurzhenko, 2014: 231; 233).

водио Виктор Јанукович (Віктор Янукович, 2006-2007) отежавали су доследну примену поменутог закона, нарочито у областима у којима су локалну власт имали представници Јануковичеве Партије региона. Политичка криза изазвана бурном „кохабитацијом“ сукобљених политичких актера разрешена је крајем 2007. године ванредним парламентарним изборима, те је председник Јушченко, уз подршку новоформиране Владе на челу са Јулијом Тимошенко (Юлія Тимошенко), 2008. годину прогласио „Годином сећања на жртве Холодомора“: „Службени комеморативни програм 'Године Холодомора' био је одобрен председничким декретом и спроведен у свим регионима Украјине. Док је национална телевизија емитовала емисије о Холодомору, школе и универзитети ангажовали су младе у сакупљању сведочанстава сведока и писању есеја, музеји су организовали тематске изложбе, а архиви и статистичке установе сакупљали су информације о броју жртава. Сваки регион је морао да припреми сопствени том са именима жртава како би га придодео националној *Књизи сећања*. Администрација сваког округа је морала известити о претпостављеним или познатим масовним гробницама, а од локалних заједница се очекивало да их означе спомен обележјима. Путуюће изложбе и акције националног нивоа – попут 'Упали свећу' и '33 минута' – смишљене су како би ујединиле Украјинце из свих региона као колективне жртве комунистичког терора“ (Zhurzhenko, 2011: 603).

Пре обележавања „Године Холодомора“, Јушченко је у марту 2007. године поднео предлог измене Кривичног закона којим се уводи кривична одговорност за негирање геноцидног карактера Холодомора. У образложењу свог предлога истакао је уверење да ће његово усвајање допринети „консолидацији украјинске нације“, афирмацији њених „вековних традиција, духовне културе и етничке самобитности“, као и јачању „међуетничке хармоније и грађанског мира у Украјини“.³⁵ Поред Холодомора, овом изменом закона предвиђена је и кривична одговорност за негирање Холокауста – на тај начин су, правно и симболички, ови злочини доведени у везу и „изједначени“. Тиме се, с једне стране, у унутрашњој политици тежило јачању свести о украјинском идентитету као „пост-геноцидном“,³⁶ док се с друге, тражила међународна подршка независности Украјине³⁷ као жртве „комунистичког тоталитаризма“ који је изједначен са оним нацистичким: „Управо у том периоду борба за међународно признање Холодомора са посебним акцентом на његову 'геноцидну' верзију претворила се, заједно са евро-атлантским интеграцијама, у један од главних приоритета међународне политике украјинске државе“ (Касьянов,

³⁵ Видети: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/184367-yushchenko-vnes-v-vr-zakonoproekt-ob-otvetstvennosti-za-otricanie-golodomora>; <http://archive.objectiv.tv/101207/9595.html>.

³⁶ Објашњавајући економску, политичку и друштвену кризу Јушченко је августа 2009. истакао да је Украјина „постколонијална држава“, а Украјинци „пост-геноцидна нација“ којој је „убијен ум нације, лумпенизовано село, деформисан поглед на свет и сопствену историју, те смањена солидарност различитих слојева становништва“ (Украјинска правда: <https://www.pravda.com.ua/news/2009/08/24/4152703/>)

³⁷ „Осим што обликују унутрашњу политику, пројекти историјске политике који почивају на конструкцији геноцидног наратива имају такође веома важне међународне импликације. Државе које тврде да су претрпеле геноцид улажу значајне напоре у постизање глобалног признања њихових трагедија“ (Finkel, 2010: 56).

2013: 317). Уложени напори на спољно-политичком плану донели су половичне резултате – Европски парламент је 23. октобра 2008. године изгласао резолуцију осуде Холодомора као „злочина против човечности“, али не и као „геноцида“, док су односи Украјине са Руском федерацијом као правном наследницом Совјетског Савеза запали у кризу која је, осим озбиљних економских последица („гасни рат“), ескалирала и у својеврсни „рат око памћења“: „Покренута је спирала међусобног оптуживања, дипломатских сукоба и борби око историје које садрже потенцијал да брзо прерасту у прави рат“ (Finkel, 2010: 56).

Ако оставимо сада по страни међународни аспект, на унутрашње-политичком плану је, упркос налазима социолошких истраживања која су сведочила о расту подршке тези о геноциду, Холодомор остао тема која је делила украјинско друштво. Основни парадокс контроверзе око Холодомора био је садржан у чињеници да је управо у оним источним, јужним и централним областима које су биле жртве „велике глади“ геноцидни наратив имало знатно мању подршку него у западној Украјини (Галицији) која у то време није ни била под совјетском влашћу.³⁸ Једна од последица овог парадокса лежи у чињеници да „процес изградње нације заснован на виктимитзацији (првенствено источних Украјинаца), истовремено доводио у питање 'истинско-украјински' идентитет управо оних делова земље у којима је глад била најжешћа“ (Rudling, 2013: 254). Отпор становништва тих региона Украјине намећају жртвеног статуса као кључног идентитетског "маркера" сведочио је о неуспеху Јушченковог пројекта „консолидације нације“ – према оцени истакнутој на његовој службеној интернет презентацији, управо оне области које су биле захваћене Холодомором, представљале су најснажније изборно упориште њему супротстављене „анти-кризне коалиције“ састављене од посланика Партије региона, комуниста и социјалиста (вид. Касьянов, 2013). Ипак, Јушченков убедљив пораз на председничким изборима у јануару 2010. године (5,5% гласова) био је последица многих фактора – његова „политика историје“ била је само повод спорења и отпора успостављању доминације једне визије „правог“ украјинског „идентитета“ (тзв. *галицијског редукционизма* – Портнов, 2014), али не и најзначајнији узрок масовног разочарења услед неиспуњених очекивања да ће „Наранцаста револуција“ довести до радикалнијих друштвено-економских и политичких промена. Али, Украјина није усамљени пример земље у којој се „политичари често позивају на политику идентитета, јер се симболи лакше обезбеђују него боља здравствена заштита, образовање или ефикасна администрација“ (Німка, 2008).

Избор Виктора Јануковича (Віктор Янукович) за председника није довео до брзог заокрета у званичној политици историје – његова победа над вођама „Наранцасте револуције“ пре је била својеврсна „казна“ за њихово нејединство, него сведочанство широке подршке победнику, а територијална дистрибуција изборних резултата указивала је на дубоку поларизованост украјинског

³⁸ Најупадљивије је то да најјача подршка интерпретацији глади као геноцида долази из области које су у великој мери избегле глад јер у то доба нису биле део Совјетског Савеза“ (Wemheuer, 2014: 213-214).

друштва која је ограничавала могућност радикалне ревизије интерпретације прошлости.³⁹ У односу на претходну, идеолошки снажно мотивисану политику историје, Јанукович је направио заокрет ка „прагматизму“: задржавајући затечени законски оквир и комеморативни календар, нови председник је истовремено довео у питање њихову основу – тезу о Холодомору као геноциду.⁴⁰ Већ пар месеци после избора, он је на заседању Парламентарне скупштине Савета Европе говорио о Холодомору као „великој трагедији“ коју би било „неправедно и непоштено сматрати актом геноцида против овог или оног народа“. У његовим јавним иступима Холодомор је чешће именован раније устаљеним називом „велике глади“, а одрицање геноцида подстакло је опозицију на подизање тужбе против председника који својим изјавама крши одредбе још важећег закона о забрани његовог негирања. Док је у унутрашњој политици Јануковичево одбацивање „геноцидне верзије“ изазивало спорове, на спољно-политичком плану оно је задовољавало Русију. Током посете Кијеву маја 2010. године руски председник Медведев положио је венац на споменику жртвама Холодомора чијем свечаном отварању је, само две године раније, демонстративно одбио да присуствује. Зато је у очима оних који су усвајали тезу о геноциду, Јануковичево ублажавање реторике представљало акт „симболичке капитулације“ под притиском Москве, док су пак његове присталице биле незадовољне задржавањем комеморативних пракси установљених у време Јушченкове владавине. Подршка Јануковичеве прагматичне и амбивалентне политике свела се, уз изражавање критичког става према политици историје његовог претходника, на захтеве да се тема „трагедије велике глади“ коначно деполитизује: „Иницијативу комеморације жртава глади (у претходном периоду – М. С.) водили су они који су тежили да на костима умрлих стекну политичке дивиденде... што је Украјину довело до ивице грађанског сукоба, погоршања односа са суседима и ширења цинизма“ (академик Б. Олійник, према: Харченко, 2017: 202–203).

Потискивање теме Холодомора у други план праћено је Јануковичевим покушајем формулисања политике одржавања деликатног „баланса“ у односима са Руском Федерацијом и Европском Унијом.⁴¹ Преговори са Бриселом, које је почео Јушченко 2008. године, настављени су у склопу ЕУ стратегије „Источног партнерства“ (*Eastern Partnership*) која је резултовала припремом „Споразума о придруживању“ (*Association Agreement*) са Украјином. Готово двогодишње одлагање потписивања овог документа (услед критика режима због хапшења и осуде Јулије Тимошенко) планирано је за новембар 2013. године током самита „Источног партнерства“ у Виљнусу. Споразум је отварао

³⁹ Јанукович је добио 48,9% гласова, а Јулија Тимошенко 45,5% – заједно са Јушченковим гласовима, Тимошенко са већинском подршком бирача из централне и западне Украјине, била би победник на овим изборима.

⁴⁰ „На тај начин Јанукович је прихватио Холодомор и сву основну реторику везану за њега као готову идеолошку формулу, али је истовремено покушао да неутрализује њену централну, потпорну компоненту – идеју да је Холодомор био геноцид Украјинаца“ (Касьянов, 2013: 316).

⁴¹ „Јануковичева прва симболична посета била је Бриселу, али његов први суштински посао обављен је са Русијом“ (Харковски споразум о продужетку коришћења луке Севастопоља за краткорочно смањење цене руског гаса, априла 2010; вид. Wilson, 2015: 435)

временски неодређену и удаљену перспективу европских интеграција за Украјину, али је изазвао снажно противљење њеног источног суседа са којим је Украјина имала потписани споразум о слободној трговини. Притисак Русије (раскид трговинског споразума и отварање питања статуса Крима) био је праћен понудом кредита од 15 милијарди долара неопходних за опоравак украјинских финансија. Суочен са избором између Русије и ЕУ, Јанукович је 21. новембра, недељу дана пре планираног самита, одустао од потписивања Споразума о придруживању – показало се да је „Русија искористила много већи штап и шаргарепу него Европска Унија“ (Wilson, 2015: 439).⁴² Истог дана почело је окупљање демонстраната на централном кијевском Тргу независности (Майдан Незалежности) на коме су претежно млади Украјинци исказивали своје незадовољство Јануковичевим одустајањем од Споразума, као и општим стањем у земљи. Током зимских месеци грађански протести на Мајдану били су све масовнији, а усвајањем сета „диктаторских закона“ (16. јануара 2014.) покренута је спирала насиља која је довела до оружаних сукоба снага специјалне полиције (*Беркут*) и пара-полицијских група (*Титушки*) са групама демонстраната састављених углавном од активиста екстремно-националистичких политичких партија – „Слободе“ (*Всеукраїнське об'єднання Свобода*) и „Десног сектора“ (*Правий сектор*).⁴³ Стотињак жртава насумичне снајперске палбе означиле су крвави расплет „Револуције достојанства“ (*Революція гідності*) која је окончана 22. фебруара 2014. године бекством председника Јануковича у Русију и проглашењем председника парламента Турчинова (Олександр Турчинов) за вршиоца дужности председника Украјине до ванредних избора заказаних за 25. мај 2014. године. У међувремену, наоружане униформисане трупе без званичних ознака (*Вежливые люди*) су 27. фебруара ставиле под своју контролу зграду Врховног совјета Аутономне републике Крим и стратешке положаје на читавом полуострву чиме је, под паролом „Крим је наш“, започео процес руске анексије.⁴⁴ Већ следећег месеца руски председник Путин је ис-

⁴² Опширније видети у: Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015; Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, London: IB Tauris, 2015

⁴³ „Теренско истраживање украјинских социолога показује да је само мали део демонстраната припадао било којој политичкој партији – само 3,9% у децембру 2013. године. То се све променило током насилне фазе протеста у јануару и фебруару 2014. године. Када је Јануковичев режим покушао да насилно сузбије Мајдан, радикална десница је предводила организовање једнако насилног отпора. Активисти Десног сектора и Слободе представљали су незнатну мањину у револуционарној гомили, али они су били најбоље организовани и највидљивији“ (Yekelchuk, 2015: 106). Детаљну анализу оружаног сукоба на Мајдану видети у: Katchanovski (2015). На српском језику опширнији приказ и анализу Мајдана видети у: Varga, (2015).

⁴⁴ Анексија је извршена у „два чина“ – први је био проглашење независности од Украјине Аутономне републике Крим и града Севастопоља са владом на чијем је челу био Сергеј Аксјонов, вођа партије Руско јединство (*Русское Единство/Руська Єдність*) која је на изборима 2010. године добила 4% гласова становника Крима. После усвајања Декларације о независности (11. марта) расписан је референдум о будућем статусу Крима (16. марта) на коме је, без сагласности Украјине, изгласана одлука о уласку Крима и Севастопоља у састав Руске Федерације. Одговарајући Договор између РФ и Републике Крим је потписан 18. марта, а ратификован је (са једним гласом против) у Думи и једногласно у Савету Федерације 20. и 21. марта 2014. године, те озаконен у форми Федералног уставног закона потписом Владимира Путина.

точне и јужне делове Украјине означио старим термином „Нова Русија“ (*Новороссија*), те тиме најавио могућност даље ревизије украјинских граница.⁴⁵ Проруски сецесионистички покрети у источним областима (Доњецк и Луганск) резултовали су оснивањем (непризнатих) „народних република“ (ДНР и ЛНР) и оружаним сукобима који, од средине априла 2014. године, са различитим интензитетом и периодима примирја, трају до данас. Упркос спроведеним „референдумима“ на овим територијама, Русија их није анектирала већ је, уз међународно учешће у мировним преговорима, подржала одржавање стања „замрзнутог конфликта“: „Покрет за Нову Русију консолидовао се у облику непризнатих ДНР и ЛНР, али Русија је захтевала да њихове вође напусте своје почетне радикално-сепаратистичке циљеве и да се повинују Минском мировном процесу ако желе да их Русија помаже“ (Matsuzato, 2017: 178).

Остављајући по страни приказ и анализу војних сукоба и политичке ситуације на истоку Украјине, треба имати у виду да су они снажно утицали на „политику историје“ нове политичке елите предвођене председником Порошенко (Петро Порошенко). Ратна дејства, упркос њиховом неконвенционалном „хибридном карактеру“, свакако су подстакле и актуализовале не само „херојску“, већ и „жртвену“ компоненту национално-историјског наратива. У оквиру ове друге, Холодомор заузима централно место јер његова геноцидна верзија омогућује директно повезивање совјетске прошлости са руском савременом политиком: „Холодомор није ништа друго – поручио је у говору на Дан жртва Холодомора 2015. године председник Порошенко – до *манифестација многовековног хибридног рата који Русија води против Украјине*“.⁴⁶ Такође, том приликом он је истакао да се „Холодомор не би ни догодио да Украјина није изгубила своју државност почетком двадесетих година прошлог века“. На тај начин је одбрана независности Украјине схваћена не само као брана губитку дела државне територије, већ и могућности понављања геноцидног уништења нације. У Резолуцији Парламента од децембра 2016. године јасно је наглашено да је „Украјина данас поново постала жртва агресије Стаљинових следбеника из Кремља“, те да је „наше колективно памћење злочина из прошлости гаранција да они неће бити поновљени у будућности“.⁴⁷ Истина, у ратним околностима тежиште текуће политике историје више је усмерено ка афирмацији херојског аспекта националног наратива који има снажну мобилизаторску функцију, док сећање на Холодомор превасходно служи као „опомена“ о опасностима које би донео губитак државне независности уласком Украјине у неки нови облик заједнице са Руском Федерацијом. О томе сведочи усвајање два закона из априла 2015. године од којих се првим регулише кривичну одговорност за довођење у питање легитимности поступака актера који су се током XX века борили за независност Украјине, док се другим осуђују

⁴⁵ „То је Нова Русија, ако користимо терминологију царске Русије. Харков, Луганск, Доњецк, Херсон, Николајев, Одеса нису улазили у састав Украјине у царско доба. Совјетска власт их је двадесетих година тамо пребацила. Зашто је то учинила, сам Бог зна“ (<https://www.segodnya.ua/politics/putin-harkov-lugansk-doneck-herson-nikolaev-odessa-ne-vhodili-v-sostav-ukrainy-513722.htm>).

⁴⁶ Видети на: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27395100.html>

⁴⁷ <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/12/7/149385/>

тоталитарни (комунистички и нацистички) режими и забрањује пропаганду њихових симбола у Украјини.⁴⁸ Познати као „Закони о декомунизацији“, они су изазвали бурне полемике у међународним и украјинским академским круговима јер нису само рехабилитовали организације које су се бориле против совјетског режима (ОУН и УПА), већ су криминизовали сваку критику њихове идеологије (блиске фашизму), праксу „етничког чишћења“ пољског становништва, као и сарадњу са нацистима у Холокаусту.⁴⁹ У односу на реафирмацију „бораца за независност“, Холодомор има секундарну функцију у осуди совјетске епохе и њених савремених приврженика на истоку и југу Украјине пошто, према речима водећег заговорника нове историјске политике и директора Института националног памћења, Володомира В'ятровича (Володимир В'ятрович): „Питање декомунизације Украјине није повезано само са хуманитарном политиком, већ са политиком безбедности... јер су носиоци совјетских вредности (а не, како то тврди руска пропаганда, етнички Руси или рускојезички Украјинци) данас главни извори кадрова за терористичке банде такозване ДНР и ЛНР“ (В'ятрович, 2015).

Остављајући по страни спорове о Другом светском рату и коришћењу тадашњих збивања у тумачењу савремености, можемо закључити да се геноцидна верзија тумачења Холодомора потпуно уклапа у општу концепцију украјинске мартирологије (вид. Dietch, 2007: 148). Ову концепцију сажето је формулисала једна историчарка чија је књига имала више издања: „Историја је према Украјинцима била немилосрдна. Током векова ниједан други народ није тако физички и духовно уништаван као украјински – инвазијама, морењем глађу, концентрационим логорима, расејањем по свету, денационализацијом и деморализацијом и, на крају, чернобилском смрћу. Украјински народ је све то издржао, дигао се са колена, усправио и обновио своје историјско памћење и своју државу. У сопственој држави закорачио је у XXI век, где мора ићи тешким путем на коме га чека нимало лак стваралачки рад. Али, нема му друге“ (Иванченко, 2007: 514). Упркос наслову – *Историја без митова* – ова књига репродукује популарни виктимолошки мит који, без помињања Чернобила, конституише основну нит и већине националних историографија пост-совјетских земаља. Академске критике доминације овог жртвеног историјско-националног наратива не доводи у питање трагичност судбине и бројност жр-

⁴⁸ Вид. „Проект Закону про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті“ (но. 2538-1), као и „Проект Закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки“ (но. 2558), (Доступно на:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54689;

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670

⁴⁹ „Потенцијалне последице оба закона су веома узнемирујуће. На основу њих злочин неће бити само довођење у питање легитимности оне организације (УПА) која је побила десетине хиљада Пољака у једном од најгнуснијих аката етничког чишћења у историји Украјине, већ ће од критике бити изузета ОУН – једна од најекстремнијих политичких група у међуратној Западној Украјини која је сарађивала са нацистичком Немачком на почетку агресије на СССР“ (Open Letter, 2015)

тава током крвавог „доба екстрема“ (Hobsbaum), већ поједностављену и идеологизовану телеолошку интерпретацију историје која их претвара у мученике (мартире) ради коначног остварења данашње националне државности. Актуелно стање угрожености те државности, поред жртвене, још снажније подстиче афирмацију херојске компоненте националне прошлости о чему ће бити речи у наставку овог рада.

Литература:

1. Berkhoff, Karel (1997): “‘Brothers, We Are All of Cossack Stock’: The Cossack Campaign in Ukrainian Newspapers on the Eve of Independence”, *Harvard Ukrainian Studies*, XXI, (1/2): 119–140.
2. Davies, Robert and Wheatcroft, Steven (2009): *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, New York: Palgrave Macmillan (rev. edition).
3. Dietch, Johan (2007): “Struggling with a ‘Nuremberg Historiography’ of the Holodomor”, *Ab Imperio*, (3): 139–160.
4. Ellman, Michael (2005): “The Role of Leadership Perceptions and of Intent in the Soviet Famine of 1931 – 1934”, *Europe-Asia Studies*, 57, (6): 823 – 841.
5. Ellman, Michael (2007): “Stalin and the Soviet Famine of 1932–33 Revisited”, *Europe-Asia Studies*, 59, (4): 663 – 693.
6. Finkel, Evgeny (2010): “In Search of Lost Genocide: Historical Policy and International Politics in Post-1989 Eastern Europe”, *Global Society*, 24, (1): 51–70.
7. Fitzpatrick, Sheila (1994): *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford: Oxford University Press.
8. Getty, J. Arch (1987): “Starving the Ukraine”, *London Review of Books*, 9, (2), (<https://www.lrb.co.uk/v09/n02/j-arch-getty/starving-the-ukraine>).
9. Graziosi, Andrea (2004/5): “The Soviet 1931-1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would Its Consequences Be?” *Harvard Ukrainian Studies*, 27, (1-4): 97–115.
10. Graziosi, Andrea (2009): *Stalinism, Collectivization and the Great Famine*, Cambridge: Ukrainian Studies Fund
11. Green, Barbara (2009): “Stalinist Terror and the Question of Genocide: The Great Famine”, in: *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* (edited by Alan S. Rosenbaum), Philadelphia: Westview Press, 175–199.
12. Grodsky, Brian (2012): “When two Ambiguities Collide: The Use of Genocide in Self-determination Drives”, *Journal of Genocide Research*, 14, (1): 1–27.
13. Himka (2008): “How many perished in the Famine and why does it matter?” BRAMA, (http://www.brama.com/news/press/2008/02/080202himka_famine.html)
14. Himka, John Paul (2009): "Problems with the Category of Genocide and with Classifying the Ukrainian Famine of 1932-33 as a Genocide", in: *Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка*, Український інститут національної пам'яті, Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 413–420.
15. Irvin-Erickson, Douglas (2017): *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide*, Philadelphia: University Pennsylvania Pres.
16. Jilge, Wilfried (2006): “The Politics of History and the Second World War in Post-communist Ukraine (1986/1991–2004/2005)”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 54, (1): 51–82.

17. Kasianov, Georgiy (2008): "Revisiting the Great Famine of 1932–1933: Politics of Memory and Public Consciousness (Ukraine after 1991)", in: *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, (Edited by Michal Kopaček), Budapest: CEU Press, 197-219.
18. Katchanovski, Ivan (2015): „The 'Snipers' Massacre' on the Maidan in Ukraine“, Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of American Political Science Association in San Francisco, September 3-6 (dostupno na: https://www.academia.edu/8776021/The_Snipers_Massacre_on_the_Maidan_in_Ukraine)
19. Klid, Bohdan and Motyl, Alexander (2012): *The Holodomor Reader*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press
20. Konkvest, Robert (1988): *Čemerna žetva. Sovjetska kolektivizacija i teror gladi*, Beograd: Filip Višnjić (prevela Julijana Mojsilović).
21. Konvencija, (1950): „Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida“, *Službeni vesnik Prezidijuma narodne skupštine FNRJ* br. 2/1950 (dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Konvencija-0-spre%C4%8Davanju-i-ka%C5%BEjavanju-zlo%C4%8Dina-genocida.pdf>).
22. Krawchenko, Bohdan and Serbyn, Roman (eds.) (1986): *Famine in Ukraine, 1932–1933*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
23. Kuromiya, Hiroaki (2008): "The Soviet Famine of 1932–1933 Reconsidered", *Europe-Asia Studies*, 60, (4): 663–675.
24. Lemkin, Rafael (1953) "Soviet Genocide in Ukraine", *Journal of International Criminal Justice*, 2009, 7: 125–130.
25. Lemkin, Raphael (1944): *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government Proposals for Redress*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944
26. Mace, James (1984a): "Famine and Nationalism in Soviet Ukraine", *Problems of Communism*, XXXIII (May-June): 37–50.
27. Mace, James E. (1984): "The Man-Made Famine of 1933 in the Soviet Ukraine: What Happened and Why." in: *Toward the Understanding and Prevention of Genocide*, (Edited by Israel W. Charny), Boulder: Westview Press: 67–83.
28. Martin, Terry (2001): *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca: Cornell University Press.
29. Martin, Terry (2001a): "An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism", in: *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin* (Edited by R. Suny and T. Martin), Oxford University Press, 67–90.
30. Matsuzato, Kimitaka (2017): "The Donbass War: Outbreak and Deadlock", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 25, (2): 175–201.
31. Miller, Alexei (2012): "Introduction. Historical Politics: Eastern European Convolutions in the 21st Century", in: *The Convolutions of Historical Politics* (edited by Alexei Miller and Maria Lipman), Budapest: Central European University Press, 1–20.
32. Miller, Alexei (2012a): "The Turns of Russian Historical Politics, from Perestroika to 2011", in: *The Convolutions of Historical Politics* (edited by Alexei Miller and Maria Lipman), Budapest: Central European University Press, 253–278.
33. Naimark, Norman (2010): *Stalin's Genocides*, Princeton: Princeton University Press
34. Naimark, Norman (2015): "How the Holodomor Can Be Integrated into our Understanding of Genocide", *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, II, (1): 117-131
35. Novick, Peter (1999): *The Holocaust in American Life*, Boston: Houghton-Mifflin Company.

36. Ohayon, Isabelle (2012): "The Kazakh Famine: The Beginnings of Sedentarization", (<http://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/kazakh-famine-beginnings-sedentarization>)
37. Open Letter (2015): "Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called 'Anti-Communist Law'", (<https://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law>)
38. Payne, Matthew J., 2011, "Seeing Like a Soviet State: Settlement of Nomadic Kazakhs, 1928-1934," in: *Writing the Stalin Era. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography*, (Edited by Alexopoulos, Hessler, Tomoff), New York: Palgrave Macmillan, 59–86.
39. Pianciola, Niccolò (2001): "The Collectivization Famine in Kazakhstan, 1931–1933", *Harvard Ukrainian Studies*, 25, (3/4): 237–251.
40. Pianciola, Niccolò (2004): "Famine in the steppe: The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928–1934", *Cahiers du monde russe*, 45, (1-2): 137–192.
41. Riabchuk, Mykola (2008): "Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine", *Harriman Review*, 16, (2): 3–9.
42. Rodgers, Peter (2007): „'Compliance or contradiction'? Teaching 'History' in the 'New' Ukraine: A view from Ukraine's Eastern Borderlands“, *Europe-Asia Studies*, 59, (3): 503–519.
43. Rudling, Per Anders (2013): "Memories of "Holodomor" and National Socialism in Ukrainian political culture", in: *Rekonstruktion des Nationalmythos? Frankreich, Deutschland und die Ukraine im Vergleich*, (Hg. Yves Bizeul), Göttingen: V & R Unipress, 227–258.
44. Schabas, William (2009): *Genocide in International Law. The Crime of Crimes* (second edition), Cambridge: Cambridge University Press.
45. Serbyn, Roman (2006): "The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948", *The Ukrainian Quarterly*, LXII, (2): 181–194.
46. Slezkine, Yuri (1994): "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review*, 53: 414–452.
47. Snyder, Timothy (2010): *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books.
48. Sysyn, Frank (1999): "The Ukrainian Famine of 1932–33: The Role of the Ukrainian Diaspora in Research and Public Discussion," in: *Studies in Comparative Genocide*, (ed. Levon Chorbajian and George Shirinian), New York: St. Martin's Press, 182-215.
49. Vallin, Jacques et al. (2002): "A New Estimate of Ukrainian Population Losses during the Crises of the 1930s and 1940s", *Population Studies*, 56, (3): 249–264.
50. Varga, Boris (2015): *Evropa posle Majdana*, Novi Sad: Studentski kulturni centar.
51. Viola, Lynne (1996): *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, Oxford University Press.
52. Weiss-Wend, Anton (2005): "Hostage of Politics: Raphael Lemkin on 'Soviet Genocide'", *Journal of Genocide Research*, 7, (4): 551–559.
53. Wemheuer, Felix (2014): *Famine Politics in Maoist China and the Soviet Union*, New Haven: Yale University Press.
54. Wilson, Andrew (2015): *The Ukrainians: Unexpected Nation* (Fourth edition), New Haven: Yale University Press.
55. Yekelchyk, Serhi (2015): *The Conflict in Ukraine*, Oxford: Oxford University Press.
56. Yekelchyk, Serhy (1998): "Cossack Gold: History, Myth, and the Dream of Prosperity in the Age of Post-Soviet Transition", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 40, (3-4): 311–325.

57. Zhurzhenko, Tatiana (2011): "‘Capital of Despair’: Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution", *East European Politics and Societies*, 25, (3): 597-639.
58. Zhurzhenko, Tatiana (2014): "Commemorating the Famine as Genocide: The Contested Meanings of Holodomor Memorials in Ukraine" in: *Memorials in Times of Transition*, (Edited by Susanne Buckley-Zistel and Stefanie Schafer), Cambridge: Intersentia Publishing, 221–242.

1. Іванченко, Раїса (2007): *Історія без міфів. Бесіди з історії української державності*, Київ: МАУП
2. В'ятрович, Володимир (2015) „Декомунізація і академічна дискусія“, (<https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>)
3. Грицак, Ярослав (2017): „Хто і коли вперше вжив слово *Голодомор*?“, (<http://uamoderna.com/blogy/yaroslav-griczak/etymology-holodomor>)
4. Касьянов, Георгий (2004): „Разрытая могила: голод 1932-1933 годов в украинской историографии, политике и массовом сознании“, *Ab Imperio*, (3): 237–269.
5. Касьянов, Георгий (2008): *Украина 1991–2007: очерки новейшей истории*, Киев: Наш Час.
6. Касьянов, Георгий (2009): „Голодомор и строительство нации“, *Pro et Contra*, XIII, (3/4): 24–42.
7. Касьянов, Георгий. (2013): „Историческая политика в Украине и Голодомор“, *Прошлый век* (ред. А. Миллер), Москва: РАН. ИНИОН.
8. Касьянов, Георгій. (2010): *Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті — початок 2000-х)*, Київ: Інститут історії України НАН України, Наш час.
9. Кондрашин, В. В. (2008): *Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
10. Кондрашин, В. В. (2014): *Хлебозаготовительная политика в годы первой пятилетки и ее результаты (1929-1933 гг.)*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
11. Кондрашин, В. В. (ред.) (2011): *Современная российско-украинская историография голода 1932-1933 гг. в СССР*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
12. Кульчицкий, Станислав (2007): *Почему он нас уничтожил? Сталин и украинский Голодомор*, Киев: Библиотека газеты День.
13. Кучма, Леонид (2003): *Украина – не Россия*, Москва: Время
14. Кучма, Леонид (2003а): „Выступление Президента Украины Леонида Кучмы на презентации книги "Украина - не Россия" в Москве“, 3. 09. 2003 (<http://supol.narod.ru/archive/books/cuchma.htm>)
15. Мурин, Ю (сост.) (1997): *Писатель и вождь. Переписка Шолохова с И. В. Сталиным 1931-1950*, Сборник документов из личного архива И.В. Сталина. Москва: Раритет.
16. Портнов, Андрей (2010): *Упражнения с историей по-украински*, Москва: ОГИ.
17. Портнов, Андрій (2014): „Україна та її 'Далекий Схід'. Про Галицький редуccionізм та його генеалогію“, (<http://www.historians.in.ua>)
18. Сталин И. В. (1921): „Заключительное слово по докладу об очередных задачах партии и национальном вопросе на X съезде РКП(б) 10 марта 1921 г.“, *Сочинения*, Т. 5, Москва: ОГИЗ, 1947: 45–49.
19. Сталин И. В; Каганович, Л. М. (2001): *Переписка 1931-1936*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).

20. Харченко, Артем (2017): „Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники“, *Історіографічні дослідження в Україні*, Київ, (27): 187–219.

WAR AS A CONTINUATION OF ‘POLITICS OF HISTORY’ BY OTHER MEANS: THE UKRAINIAN CASE (PART TWO)

Summary: In the second part of the study on the politics of history of modern Ukraine, the author has analyzed the victimological aspect of the Ukrainian national-historical narrative which centers around the debates about the millions of victims of hunger during the Soviet collectivization at the beginning of the 1930s. Started within the academic historiography, the debates of “Holodomor” (“killing by hunger”) were first and foremost focused on the problem of its characterization as genocide perpetrated by the Soviet government against the peasantry as a majority of the Ukrainian nation. The first part of the text presents the arguments for and against the representation of the “Great Famine” as a “genocide”, and then the consequences that accepting either of these opposite positions had in constituting the national self-consciousness of the modern Ukraine. By pointing out the different possibilities of interpretation of the legal concept of “genocide”, the second part thematizes their function in formulating the “politics of history” during various periods of the Ukrainian post-Soviet development. By highlighting the important role of memorial and commemorative practices of remembering Holodomor in the construction of “victim-nation narrative”, the author has shown the unequal reception of that narrative in different parts of Ukraine, and the paradox that the national-integrative capacities of such narrative were weakest exactly in those areas that were most affected by the hunger. Besides the collective memory of tragic past, Russian Federation's role in challenging Ukraine's territorial integrity had the decisive role in spreading and acceptance of the victim-nation status. Under the influence of the ongoing “hybrid war”, the victim component of the Ukrainian politics of history personified by Holodomor was relegated by the advance of its heroic component symbolized by promoting the historical continuity of struggle for national independence and state sovereignty.

Key words: Holodomor, Ukraine, genocide, politics of history, collective memory, historiography

